

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΛΥΚΕΙΩΝ
ΔΕΥΤΕΡΑ 8 ΙΟΥΝΙΟΥ 2026
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: 8 (ΟΚΤΩ)

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΛΗΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΟΜΑΔΑ ΠΡΩΤΗ

ΘΕΜΑ Α1

α. «Εθνικές γαίες»: «Εθνικές γαίες» ήταν οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους. Η γη αυτή ανήκε είτε στο οθωμανικό δημόσιο είτε σε μουσουλμανικά ιδρύματα είτε σε ιδιώτες, ως ιδιοκτησία ή ως δικαίωμα νομής (εκμετάλλευσης). Οι περιουσίες αυτές περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικώ δικαίω». Για τις ελληνικές επαναστατικές κυβερνήσεις αποτέλεσαν το πρώτο και, ουσιαστικά, το μόνο κεφάλαιο στη διάρκεια του πολέμου, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκαν ως υποθήκη για τη σύναψη δανείων ή ως μέσα εξασφάλισης εσόδων, μέσω της εκποίησης τους. Η έκταση των γαιών αυτών μπορεί να υπολογιστεί μόνο κατά προσέγγιση, καθώς το σχετικό με την έγγειο ιδιοκτησία οθωμανικό καθεστώς ήταν περίπλοκο, όπως και οι μηχανισμοί απογραφής των περιουσιακών στοιχείων. Υπολογίζεται ότι η έκταση των εθνικών κτημάτων ανερχόταν χονδρικά σε 4.000.000 έως 5.000.000 στρέμματα.

β. «Οργανικός Νόμος του 1900»: Ένα σοβαρό ζήτημα, που αντιμετωπίστηκε με επιτυχία, από την πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας, ήταν το καθεστώς της τοπικής Εκκλησίας. Με τον Οργανικό Νόμο του 1900, δόθηκε λύση σε ακανθώδη εκκλησιαστικά ζητήματα, όπως ήταν η σχέση της Εκκλησίας της Κρήτης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η εκλογή Μητροπολίτη και Επισκόπων. Το βασικό σχήμα, που ισχύει με μικρές τροποποιήσεις έως σήμερα, είναι ένα καθεστώς ημιαυτόνομης Εκκλησίας, της οποίας ο Προκαθήμενος εκλέγεται

από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Κρητική Πολιτεία εκδίδει το Διάταγμα της αναγνώρισης και εγκατάστασης του.

γ. «Εθνικόν Κομιτάτον»: Μια από τις πολιτικές παρατάξεις με μικρότερη απήχηση που σχηματίστηκαν στην Εθνοσυνέλευση του 1862-4. Το Εθνικόν Κομιτάτον, υπό τον Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, υποστήριζε την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, οικονομική ανάπτυξη και μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στο στρατό, πολιτισμική εξάπλωση στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

ΘΕΜΑ Α2

- α. Λάθος
- β. Λάθος
- γ. Σωστό
- δ. Σωστό
- ε. Σωστό

ΘΕΜΑ Β1

Αν λάβουμε υπόψη τις παραγωγικές δυνατότητες της Ελλάδας στη διάρκεια του πρώτου αιώνα της ανεξαρτησίας της, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού της εμπορίου αφορούσε γεωργικά προϊόντα. Στις **εξαγωγές**, περισσότερο από τα 2/3 (σε αξία) του συνόλου, ήταν γεωργικά προϊόντα. Η γενική τάση μάλιστα οδηγούσε προς τη διεύρυνση του ποσοστού των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων, που έφτασαν να αντιπροσωπεύουν τα 3/4 των συνολικών εξαγωγών στη δεκαετία 1900-1910. Στην κατηγορία αυτή την πρώτη θέση είχε η σταφίδα, που από μόνη της πλησίαζε σε αξία το 1/2 των συνολικών εξαγωγών. Ακολουθούσε με μεγάλη διαφορά το ελαιόλαδο και, μετά το 1900, το κρασί.

Εκτός από τα παραπάνω είδη, εξαγόταν μικρές ποσότητες φυτικών προϊόντων για βιομηχανική επεξεργασία, το βαμβάκι, για παράδειγμα, την εποχή του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου ή ο σταθερά ανερχόμενος καπνός, που όμως αντιπροσώπευε ακόμα ασήμαντο ποσοστό των εξαγωγών (2-3%). Μέχρι το 1880 επίσης υπήρχε σημαντική εμπορική κίνηση στα κατεργασμένα δέρματα, η οποία όμως σχεδόν εξαφανίστηκε στη συνέχεια. Στην κατηγορία

των πρώτων υλών, τις εξαγωγές συμπλήρωναν τα μεταλλευτικά προϊόντα, που από το τέλος του 19ου αιώνα πλησίαζαν το 1/5 της συνολικής αξίας των εξαγωγών. Επρόκειτο κυρίως για μόλυβδο, για μαγγανιούχα μεταλλεύματα, για σμύριδα και θηραϊκή γη. Οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων ήταν κυριολεκτικά ασήμαντες.

ΘΕΜΑ Β2

Σημαντικότερες ήταν οι επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής στην εθνολογική σύσταση του πληθυσμού της Ελλάδας. Το 1920 η Ελλάδα είχε 20% μη Έλληνες ορθόδοξους, ενώ το 1928 μόλις 6%. Ο ελληνικός πληθυσμός της Δυτικής Θράκης και της Ηπείρου αυξήθηκε, ενώ η Κρήτη, η Λέσβος και η Λήμνος εξελληνίστηκαν πλήρως. Η κυριότερη όμως μεταβολή στην εθνολογική σύσταση λόγω της εγκατάστασης των προσφύγων συνέβη στη Μακεδονία. Το ποσοστό των μη Ελλήνων ορθοδόξων που ήταν 48% το 1920, έπεσε στο 12% το 1928. Η ενίσχυση του ελληνικού χαρακτήρα της Μακεδονίας είχε μεγάλη σημασία για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας. Εξάλλου, αραιοκατοικημένες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, κάποιες από αυτές παραμεθόριες, εποικίστηκαν από πρόσφυγες. Με τον τρόπο αυτό κατοχυρώθηκαν οι νέες περιοχές που ενώθηκαν με την Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και ενσωματώθηκαν στον εθνικό κορμό.

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΘΕΜΑ Γ1

α. Κατά την προεπαναστατική περίοδο, για αντικειμενικούς λόγους, οι Έλληνες δεν είχαν τη δυνατότητα να συγκροτήσουν πολιτικά κόμματα. Υπήρχε όμως μια άλλη μορφή υποστήριξης των συμφερόντων τους, τα πελατειακά δίκτυα. Στο πρώτο απόσπασμα του Friedrich Thiersch περιγράφεται η ιστορική προέλευση του συστήματος των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα. Αρχικά, υποστηρίζει ότι επειδή για πολλούς αιώνες δεν υπήρχε μια ισχυρή κεντρική διοίκηση που να προστατεύει τους πολίτες και να διασφαλίζει τα δικαιώματά τους, οι άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να

αναζητούν προστασία από πρόσωπα της τοπικής κοινωνίας με κοινωνική και οικονομική ισχύ. Έτσι, δημιουργήθηκαν σχέσεις εξάρτησης ανάμεσα στους «προστάτες» και τους «πελάτες» τους (Ο βαυαρός λόγιος...και προστασία).

Παράλληλα, ο Thiersch υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος, όντας απομονωμένος και μη διαθέτοντας την προστασία ενός οργανωμένου κράτους προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη θέση και την ασφάλεια του μέσα στην κοινωνία. Κατ' επέκταση όσοι αισθάνονταν αδύναμοι χρειάζονταν την προστασία ενός ισχυρού προσώπου και γίνονταν οπαδοί ή «πελάτες» του, ενώ όσοι διέθεταν δύναμη και πλούτο συγκέντρωναν γύρω τους οπαδούς (Ύστερα, ο απομονωμένος...γύρω του).

Συνεπώς στην οργάνωση των πελατειακών δικτύων οδήγησαν οι εξής λόγοι:

- ο ανταγωνισμός μεταξύ προσώπων για την κατάληψη θέσεων εξουσίας,
- η ελλιπής παροχή προστασίας από μέρους της οθωμανικής διοίκησης προς τους υπηκόους της σε περιπτώσεις αυθαιρεσιών.
- η απουσία συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, πράγμα που δημιουργούσε διαρκή αίσθηση αβεβαιότητας στους ανθρώπους.

Οι παραπάνω λόγοι οδηγούσαν τους υπηκόους να καταφεύγουν σε μη κρατικούς φορείς, οι οποίοι θα τους παρείχαν τη στοιχειώδη ασφάλεια.

β. Ο πρώτος φορέας για την παροχή στοιχειώδους ασφάλειας ήταν η ευρύτερη οικογένεια, γεγονός που επιβεβαιώνεται από το δεύτερο κείμενο του Hering Gunnar, καθώς επισημαίνει ότι η οικογένεια αποτελούσε τον πιο αξιόπιστο σύμμαχο των ανθρώπων (Φυσικούς...στην οικογένεια). Κάθε οικογένεια συνδεόταν οριζόντια με άλλες οικογένειες και κάθετα με *πάτρωνες-προστάτες* και τις οικογένειές τους, που είχαν υψηλότερη κοινωνική θέση. Το δεύτερο απόσπασμα επιβεβαιώνει ότι οι οικογένειες, που περιλάμβαναν πολλές διαφορετικές γενεές, δημιουργούσαν οριζόντιες συμμαχίες με άλλες οικογένειες ή άτομα της ίδιας κοινωνικής τάξης και κάθετες συμμαχίες με ισχυρότερους προστάτες από τους οποίους προσδοκούσαν υποστήριξη και προστασία (Η οικογένεια...με επιρροή).

Ο συγγραφέας του δεύτερου κειμένου συμπληρώνει ότι υπήρχαν πέντε θεσμοί που επέτρεπαν τη συντήρηση των οριζόντιων συμμαχιών

μεταξύ των οικογενειών, ενίσχυαν την αλληλεγγύη στις κάθετες πελατειακές σχέσεις και επέβαλαν στα μέλη τους να ακολουθούν ορισμένους κανόνες συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, οι θεσμοί που λειτουργούσαν ως μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής ήταν ο γάμος, η υιοθεσία, η αδελφοποιία, και η κουμπαριά στον γάμο ή στη βάπτιση με κάποιον πρόσωπο που διέθετε δύναμη και επιρροή (Πέντε θεσμοί...κάποιον ισχυρό).

Στην Πελοπόννησο, για παράδειγμα, κατά την περίοδο 1715-1821 αναπτύχθηκαν δύο μεγάλα δίκτυα πατρωνίας, στην κορυφή των οποίων βρίσκονταν οικογένειες προκρίτων. Ανάμεσα σ' αυτές επικρατούσε έντονος ανταγωνισμός για την άσκηση επιρροής σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής και για την κατάληψη των δημοσίων θέσεων. Στη Στερεά Ελλάδα φορείς της πατρωνίας ήταν μεγαλοαρματολοί. Στα νησιά, εξάλλου, στην ηγεσία των δικτύων πατρωνίας βρίσκονταν οι οικογένειες των μεγάλων πλοιοκτητών.

Συμπερασματικά, οι πελατειακές σχέσεις ήταν σχέσεις εξάρτησης και αμοιβαίας παροχής υπηρεσιών στην περίοδο της τουρκοκρατίας ανάμεσα σε άτομα με άνιση κοινωνική και οικονομική ισχύ, οι οποίες, όμως, δεν κατοχυρώνονταν από ένα οργανωμένο θεσμικό πλαίσιο.

ΘΕΜΑ Δ1

Η κυρία πλουτοπαραγωγική πηγή στα παράλια του Ευξείνου Πόντου ήταν το διαμετακομιστικό εμπόριο με κυριότερα λιμάνια την Αμισό, την Τραπεζούντα, την Κερασούντα, την Οδησσό, τη Βραΐλα, το Νοβοροσίσκι και τη Σεβαστούπολη. **Το πρώτο δευτερογενές παράθεμα του Οδυσσέα Λαμψίδα αναφέρεται στην εμπορική δραστηριότητα του Πόντου κατά τον 19ο αιώνα και ιδιαίτερα στη σημασία της Τραπεζούντας ως μεγάλου διαμετακομιστικού κέντρου. Υπήρχαν πολλά σημαντικά εμπορικά λιμάνια (Κερασούντα, Κοτύωρα, Οινόη, Σούρμενα), γεγονός που δείχνει την μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της περιοχής (Το εμπόριο...τα Σούρμενα κ.α).**

Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι Νεότουρκοι με διάφορους τρόπους προσπαθούσαν να απομακρύνουν και να περιορίσουν το εμπόριο των χριστιανών, οι οποίοι για να επιβιώσουν συνεργάστηκαν με τις τοπικές μουσουλμανικές εθνότητες.

Η Τραπεζούντα μέχρι το 1869 έλεγχε το 40% του εμπορίου της Περσίας και το διαμετακομιστικό εμπόριο απέφερε κέρδος περίπου 200.000.000 φράγκα το χρόνο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του πρώτου παραθέματος κατά το έτος 1869 η συνολική αξία των εισαγωγών ανερχόταν στα 62.787.464 φράγκα, ποσό πολύ υψηλό για την εποχή, ενώ των εξαγωγών ανήλθαν στα 37.901.438 φράγκα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι εμπορικές σχέσεις εκτεινόταν σε πολλές χώρες, όπως η Αγγλία, η Περσία, η Γαλλία και η Ρωσία (Στην Τραπεζούντα...Καύκασο κ.α).

Οι ελληνικές επιχειρήσεις διέθεταν εμπορικά υποκαταστήματα και πρακτορεία μεταφορών στη Ρωσία, την Περσία, την Αγγλία, την Κωνσταντινούπολη, τη Μασσαλία και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Ευρώπης. Η Τραπεζούντα αποτελούσε το σταυροδρόμι της εμπορικής κίνησης μεταξύ Δύσης και Ανατολής μέχρι το 1869 που ολοκληρώθηκε η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ, οπότε άρχισε η σταδιακή παρακμή του λιμανιού της. Το δεύτερο κείμενο καταγράφει ότι η οικονομική δραστηριότητα στον Πόντο ήταν συγκεντρωμένη κυρίως στις παράλιες περιοχές, όπου κυριαρχούσε οικονομικά και εμπορικά ο ελληνικός πληθυσμός. Μάλιστα, η Τραπεζούντα αποτελούσε το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο, επειδή βρισκόταν σε κομβικό γεωγραφικό σημείο συνδέοντας την Περσία και την Κασπία με τη Μ. Ασία και με τη Δύση(Στον Πόντο...με τη Δύση).

Ωστόσο, για μεγάλο διάστημα και μετά το 1883, τέσσερις μεγάλοι ελληνικοί τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι της Τραπεζούντας έλεγχαν μαζί με το υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών σχεδόν όλη την οικονομία του ανατολικού Πόντου. Η δεύτερη πηγή επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει την ιστορική αφήγηση αναφέροντας πως το εμπόριο της Τραπεζούντας γνώρισε μεγάλη άνθηση από το 1883 έως το 1906, επειδή η Ρωσία είχε αποκλείσει τη διαδρομή μέσω Καυκάσου για το περσικό εμπόριο, με αποτέλεσμα τα εμπορικά πλοία να κατευθύνονται προς την Τραπεζούντα. Αξίζει να τονισθεί ότι η ελληνική ναυτιλία είχε αξιοσημείωτη παρουσία στο λιμάνι της Τραπεζούντας, καταλαμβάνοντας την τρίτη θέση στις εισαγωγές και εξαγωγές. Επιπλέον στην πόλη λειτουργούσε υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών και στην οικονομική ζωή της περιοχής κυριαρχούσαν ισχυροί ελληνικοί εμπορικοί και τραπεζικοί οίκοι, όπως των Γ. Καπαγιαννίδη,

**αδελφών Φωστηροπούλου και των Θεοφύλακτου και Λεοντίδη
(Το εμπόριο...του τόπου).**

Ανάλογη ήταν η οικονομική κίνηση των Ελλήνων και στις άλλες πόλεις του Πόντου: από το εμπορικό λιμάνι της Αμισού εξαγονταν μεγάλες ποσότητες εξαιρετικού καπνού και άλλων εγχώριων προϊόντων. **Με βάση τα στοιχεία του δεύτερου παραθέματος, η Αμισός αποτελούσε τη δεύτερη πιο σημαντική πόλη στα παράλια του Πόντου η οποία είχε αναπτυχθεί ως σπουδαίο κέντρο εξαγωγής καπνού και διέθετε μάλιστα υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών (Δεύτερη...Τράπεζας Αθηνών).** Ο συντάκτης της τρίτης πηγής προσθέτει ότι η Αμισός στηριζόταν κυρίως στα αγροτικά προϊόντα της ενδοχώρας της, αφού βρισκόταν στην κατάλληλη θέση για να εξυπηρετεί τις ανάγκες της κεντρικής Μ. Ασίας. Έτσι, οι εξαγωγές από το λιμάνι της αυξήθηκαν πολύ, κυρίως χάρη σε συγκεκριμένα προϊόντα όπως ο καπνός, το σιτάρι, το αλεύρι και η βρόμη, ενώ στις εισαγωγές δεν σημειώθηκε αξιόλογη μεταβολή, καθώς παρατηρήθηκαν μειώσεις στις τιμές ορισμένων προϊόντων, όπως τα βαμβακερά, τα μάλλινα είδη και τα μέταλλα, ενώ παράλληλα καταγράφηκαν αυξήσεις σε άλλα, όπως ο καφές, τα είδη οικιακής χρήσης και η ζάχαρη (Όσον αφορά στην Αμισό...και ζάχαρη). Επίσης το 1869 στην Αμισό από τις 214 επιχειρήσεις της πόλης οι 156 ανήκαν στους Έλληνες.

Στην Κερασούντα οι εφοπλιστικοί και εμπορικοί οίκοι των Κωνσταντινίδη, Κακουλίδη, Σουρμελή και Πισσάνη καταξιώθηκαν στα μεγάλα εμπορικά κέντρα του Ευξείνου Πόντου αλλά και της Ευρώπης. **Πράγματι, η Κερασούντα και τα Κοτύωρα γνώριζαν μεγάλη ακμή, όπως επισημαίνεται στο δεύτερο κείμενο.** Και σε αυτές τις πόλεις, το εμπόριο βρισκόταν κυρίως στα χέρια των Ελλήνων εμπόρων, οι οποίοι είχαν κυρίαρχο ρόλο στην τοπική οικονομία (Η Κερασούντα...των Ελλήνων). Παράλληλα, το τρίτο απόσπασμα του Χατζηκυριακίδη τονίζει ότι το λιμάνι της Κερασούντας είχε πολύ πλεονεκτική γεωγραφική θέση και γι' αυτό ήταν εξαιρετικά σημαντικό εμπορικό κέντρο για την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Έτσι είχε μεγάλη κίνηση τόσο στις εισαγωγές όσο και στις εξαγωγές προϊόντων και θεωρούνταν αναλογικά το πιο αποδοτικό λιμάνι της περιοχής (Το λιμάνι...εξαγωγικό εμπόριο).